

บทบรรณาธิการ

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล

Email: surangrut.ju@gmail.com

วารสารวิจัยสังคมฉบับนี้ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนผ่านของสังคมเกษตรกรรม (agrarian transformation) และพยายามตอบคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม (agrarian question) หรือความสัมพันธ์ของสังคมเกษตรกรรมในสังคมไทยสมัยใหม่

คำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม เกิดขึ้นครั้งแรก ในหนังสือชื่อ *Die Agrarfrage* (The Agrarian Question) ตีพิมพ์ในปี 1899 เป็นภาษาเยอรมันโดย Karl Kautsky (1857-1938) นักปรัชญามาร์กซิสต์คนสำคัญ ต่อมามีการแปลเป็นภาษาอังกฤษและตีพิมพ์อีกครั้งในปี 1988 (Kautsky, 1988) คำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม มีสาระสำคัญว่า สังคมเกษตรกรรมจะอยู่อย่างไรในท่ามกลางการขยายตัวของทุนนิยมอุตสาหกรรม

จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา แม้จะมีความเชื่อถึงการล่มสลายหรือการสูญหายไปของสังคมเกษตรกรรม แต่นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งก็เชื่อว่า สังคมเกษตรกรรมไม่ได้สูญหายไป แต่มีการปรับตัว โดยมีอาชีพนอกภาคเกษตรควบคู่ไปกับการทำการเกษตร (พฤษ์ เถาวิล, 2557) และการเปลี่ยนแปลงในสังคมเกษตรนี้เองที่เป็นฐานของพลังการเปลี่ยนแปลงสังคมการเมืองในมิติต่างๆ โดยตัวอย่างที่สำคัญคือข้อเสนอเรื่องคือการปรับบทบาทของชาวนาไปสู่ผู้ประกอบการ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)

ในสังคมทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ เมื่อกล่าวถึงเกษตรกรรมวรรณกรรมมักจะใช้คำว่า “ชาวนา” (peasant) แทนที่เกษตรกร ใน

ความหมายของแรงงานภาคเกษตรที่มีวิถีชีวิตอยู่บนพื้นฐานของการเข้าถึงที่ดิน ทั้งเป็นเจ้าของที่ดินหรือเช่าที่ของคนอื่น และใช้แรงงานของตนเองและแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ชีวิตของชาวนาขึ้นอยู่กับผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้ ไม่ใช่ชีวิตชนบทที่สวยงามในอุดมคติ แต่เต็มไปด้วยความยากลำบาก และถูกควบคุมจากปัจจัยภายนอก (Akram-Lodhi & Kay, 2009) อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาชีวิตของเกษตรกรในยุคปัจจุบัน จะเห็นความหมายของชาวนาเปลี่ยนไป โดยเฉพาะหากมองความเปลี่ยนแปลงที่ชาวนากำลังผันตัวไปเป็นผู้ประกอบการ อรรถจักร์ทำให้เห็นความแตกต่างของชาวนาและผู้ประกอบการไว้ว่า “เกษตรกรที่เป็นชาวนาจะมีลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่หลากหลาย ติดอยู่กับการผลิตแบบดั้งเดิม ถูกผลักดันด้วยกลไกราคาที่ผันผวน มีกิจกรรมความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่ไม่ก่อให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือนวัตกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆ ในขณะที่เกษตรกรที่เป็นชาวนาในฐานะผู้ประกอบการ จะมีความได้เปรียบเชิงพื้นที่ สามารถหาผลประโยชน์จากโอกาสที่นอกเหนือไปจากการเกษตรโดยพื้นฐาน มีปัจจัยกระตุ้นที่มากกว่ากลไกราคาและการอุดหนุนจากรัฐบาล แต่รวมถึงโอกาสและช่องทางใหม่ๆ ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กว้างขวางไปกว่าการทำเกษตรกรรมบนที่นาของตนเอง มีฐานเครือข่ายที่ช่วยหมุนเวียนทรัพยากรอย่างยืดหยุ่นได้ และสามารถนำทรัพยากรมาปรับใช้ในการสร้างนวัตกรรมได้” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) ถึงที่สุดแล้ว แม้ผู้ประกอบการในชนบทจะยังคงมีกิจกรรมการผลิตในภาคเกษตร แต่ในหลายกรณีผู้ประกอบการในชนบทอาจมีรายได้จากนอกภาคเกษตรเป็นรายได้หลัก

นอกจากเกษตรกรในฐานะชาวนาและเกษตรกรผู้ประกอบการแล้ว งานวิจัยในยุคปัจจุบันยังแยกแยะความแตกต่างของเกษตรกรเป็นอีกหลายประเภท เช่น ผู้จัดการนา/สวน ผู้รับช่วงสัญญาหรือ

ผู้ประกอบการพันธสัญญาในเกษตรแบบพันธสัญญา และนอกเหนือจากเกษตรกรแล้ว ในสังคมเกษตร ยังมี**ผู้ประกอบการในชนบท** (rural entrepreneur, not farmer) ที่มีทักษะในการบริหารจัดการสูงกว่าเกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการ ทำให้ต้องพึ่งพาการร่วมมืออย่างเข้มข้น มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กว้างขวางและหลากหลายกว่าเกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการ เช่น จัดจำหน่ายสินค้าอย่างครบวงจร ดูแลตั้งแต่การผลิต การตลาดและการจัดจำหน่ายสินค้าอีกด้วย

วารสารวิจัยสังคมฉบับนี้ ให้ความสำคัญกับการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรไทยในหลายมิติ เริ่มจากบทความพิเศษของ **ประสาท ปันตบแต่ง** รองศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคมคนปัจจุบัน เรื่อง **ขบวนการชาวนาชาวนาไรในสังคมไทย: จากอดีตสู่ปัจจุบัน** ที่ทบทวนถึงพัฒนาการการเคลื่อนไหวของสังคมเกษตรกรผ่านขบวนการชาวนาชาวนาไรในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา ตั้งแต่ในบริบทของการเริ่มสร้างความทันสมัยในสังคมไทย แม้จะใช้เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นหมุดหมายในการจำแนกช่วงเวลา แต่ประสาทแสดงให้เห็นพัฒนาการของขบวนการชาวนาไรชาวนาตั้งแต่ กบฏชาวนา หรือ กบฏผู้มีบุญในช่วงหลังยุคปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2435 จนถึงขบวนการชาวนาร่วมสมัยในปัจจุบัน ในฐานะนักรัฐศาสตร์ประสาทใช้แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในการแสดงให้เห็นรากเหง้าของปัญหา รูปแบบการต่อสู้ การจัดรูปแบบองค์กรขององค์กรชาวนาในแต่ละยุคสมัย ข้อเสนอจากบทความของประสาท ไม่เพียงแต่เป็นกุญแจสำคัญในการแสดงให้เห็นพลวัตโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมที่เกษตรกรเผชิญอยู่ แต่ยังแสดงให้เห็นถึงภาวะที่ชาวนาไรชาวนา ไม่ได้เป็นเพียงฝ่ายตั้งรับ (passive) แต่สามารถกลายเป็นผู้กระทำหรือเป็นตัวแสดงหนึ่งในสังคมการเมืองแห่งนี้ด้วย

ในบทความต่อมา การเมืองว่าด้วยการวางกรอบความมั่นคงทางอาหาร: บทสำรวจการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารในกรอบของภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมในประเทศไทย โดย **วีระ หวังสัจจะโชค** นักรัฐศาสตร์รุ่นใหม่จากมหาวิทยาลัยบูรพาที่ให้ความสนใจกับการต่อสู้และการเคลื่อนไหวในสังคมเกษตรกรรม หากเปรียบเทียบกับบทความของประภาสที่เน้นขบวนการต่อสู้ผ่านแนวคิดการระดมทรัพยากร บทความของวีระ ให้ความสำคัญการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับความคิดหรืออุดมการณ์ในสนามว่าทฤษฎีว่าด้วยความมั่นคงทางอาหารระหว่างตัวแสดงที่สำคัญที่มีมุมมองแตกต่างกันคือ ภาครัฐ ภาคประชาสังคมและภาคเอกชน มุมมองที่แตกต่างกันมีผลต่อการเลือกใช้อำนาจความรู้และชุดข้อมูลที่แตกต่างกัน วีระชี้ให้เห็นความจำเป็นการทำความเข้าใจการเมืองในการกำหนดวาระและกรอบอุดมการณ์เรื่องความมั่นคงทางอาหาร เพื่อที่จะทำให้สามารถเข้าใจเป้าหมายและยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวของแต่ละภาคส่วนเพื่อสร้างความร่วมมือในการจัดการความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน

ถัดจากการต่อสู้ในสนามว่าทฤษฎี **ธนเดช ต่อศรี** ได้ชักชวนให้ผู้อ่านทำความเข้าใจปฏิบัติการของภาครัฐและการตอบสนองจากเกษตรกร ในบทความชื่อ **4 ปี Young Smart Farmer ขอนแก่น** โดยศึกษาผ่าน “โครงการการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ให้เป็น Young Smart Farmer” เริ่มต้นในปี 2557 โดยเน้นกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้และสร้างเครือข่ายให้กับเกษตรกรรุ่นใหม่ มีการจัดตั้งกลุ่ม Young Smart Farmer ในจังหวัดขอนแก่น เป็นองค์กรเกษตรกรรุ่นใหม่ มีการจัดกิจกรรมตามรูปแบบที่กรมส่งเสริมการเกษตรกำหนด และกิจกรรมที่กลุ่มริเริ่มเอง อย่างไรก็ตาม จากผลการศึกษาของธนเดช ดูเหมือนว่าโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ ในระยะแรก ยังคงติดกับดักแบบเดิม ไม่ว่าจะ เป็นในเรื่องของจำนวนเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ความไม่ต่อเนื่อง

การขาดทรัพยากร หรือแม้แต่ขาดโครงสร้างเชิงสถาบันที่จะช่วยรองรับให้เกษตรกรรุ่นใหม่ กลายเป็น smart farmer ได้อย่างแท้จริง บทความของธนเดช จึงเป็นการแสดงตัวอย่างให้เห็นความพยายามและความท้าทายของภาครัฐในการยกระดับสังคมเกษตรในยุคปัจจุบัน

ในบทความถัดมา นภวรรณ งามขำและคณะ เรื่อง การมีส่วนร่วมในการปกป้องพื้นที่ความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชนตำบลคูยายหมื่น อำเภอสนมชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ให้ภาพสะท้อนจากชุมชนเกษตรที่กำลังต่อสู้กับการพัฒนาอุตสาหกรรมโรงงานไฟฟ้าชีวมวลในพื้นที่ ภายใต้วาทกรรมการปกป้องพื้นที่ความมั่นคงทางอาหารจากการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ นภวรรณ และคณะได้ชี้ให้เห็นว่า ลำพังความผูกพันของชุมชนไม่เพียงพอให้เกิดการมีส่วนร่วมในการปกป้องชุมชนของตนเองได้ หากแต่เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถมีส่วนร่วมได้ ได้แก่ การสนับสนุนทางสังคมจากภาคีเครือข่าย ความรู้เรื่องสิทธิชุมชน รวมไปถึงการรับรู้ข่าวสาร ดังนั้น ความน่าสนใจของบทความนี้จึงอยู่ที่การนิยามความเป็นชุมชน หรือความผูกพันชุมชนของเกษตรสมัยใหม่ ซึ่งจะมีผลต่อการนิยามตัวตนและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเกษตรในอนาคต

ขยับจากปฏิบัติการในพื้นที่จริง ดำรงค์ ตุ่มทอง ได้เสนอให้เห็นการต่อต้านเชิงวัฒนธรรมที่ปรากฏในภาพยนตร์ ผ่านบทความเรื่อง ภาพยนตร์ไทบ้านเดอะซีรีส์ ว่าด้วยวัฒนธรรมต่อต้านผ่านวัยรุ่นอีสานรุ่นใหม่ หากอ่านแบบเผินๆ ดูเหมือนบทความนี้จะเป็นการวิจารณ์ภาพยนตร์ทั่วไป ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับสังคมเกษตรสมัยใหม่ แต่เมื่อพิจารณาดีๆ จะเห็นได้ว่า ไม่เพียงแต่การวิจารณ์ภาพยนตร์ แต่ข้อเสนอหลักของผู้เขียนคือ ภาพยนตร์เรื่องไทบ้าน เดอะซีรีส์ สร้างให้เห็นภาพของคนอีสานและชุมชนอีสานในสมัยใหม่ (reconstruct) โดยคล้มล้าง

มายาคติว่าด้วยคนอีสานแบบดั้งเดิม และนำเสนอภาพความสัมพันธ์ของ
ผู้คนในชุมชนชนบทอีสาน กับองค์กรต่างๆ รายรอบชุมชนในสมัยใหม่
เครื่องมือสำคัญคือ การแตกหักทางวัฒนธรรมผ่านเครื่องแต่งกาย การ
ทำทนายจาริตหรือบรรทัดฐานทางสังคมอย่าง ฮีต-คอง การปะทะกันของ
อุดมคติของคนในรุ่นที่แตกต่างกัน เป็นต้น ดังนั้น ภาพยนตร์จึงอาจเป็น
ภาพสะท้อนที่สำคัญที่ทำให้เราต้องกลับไปสะท้อนคิดถึงความสัมพันธ์
ของสังคมเกษตรและชนบทในสมัยใหม่

เมื่อสังคมชนบทเปลี่ยนไป ลำพังงานในภาคเกษตรไม่สามารถ
รองรับคนในชนบทได้อีก การออกมาทำงานนอกภาคเกษตรจึง
กลายเป็นรายได้สำคัญที่มาจุนเจือภาคเกษตรและชนบท นิธิศ ธรรม
แสงอดิภาและอเนกพล เกื้อมา ได้เสนอให้เห็นภาพดังกล่าว ใน
บทความเรื่อง การออกกลางคันและการย้ายถิ่นเข้าสู่ความเป็น
แรงงาน กรณีศึกษาจากชุมชนแห่งผู้รับเหมาตักแต่งภายใน จังหวัด
สุรินทร์ นิธิศ ชี้ให้เห็นว่า การเริ่มออกมาทำงานนอกภาคเกษตรของคน
ในชุมชนแห่งนี้เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เนื่องมาจากข้อจำกัดทาง
เศรษฐกิจและค่านิยมในพื้นที่ และเมื่อศึกษาเชื่อมโยงกับระบบ
การศึกษาที่เป็นอยู่ ความรุนแรงในสถานศึกษา ความไม่ดึงดูดใจของการ
เรียนหนังสือถือสาเหตุสำคัญที่ทำให้นักเรียนจำนวนหนึ่งเลือกที่จะออก
จากการศึกษากลางคัน เพื่อเข้าสู่ระบบแรงงาน ความน่าสนใจของ
บทความนี้คือการแสดงให้เห็นบทบาทและเครือข่ายและวัฒนธรรมการ
ย้ายถิ่นที่ฝังอยู่ในสังคมชนบทมาเป็นระยะเวลายาวนานและยังมีบทบาท
สำคัญในการดึงดูดแรงงานออกจากภาคชนบทและภาคเกษตรกรรม

บทความเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อม
ทางด้านเศรษฐกิจของแรงงานนอกระบบในการเข้าสู่วัยสูงอายุ เป็น
บทความที่มาจากวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนา

มนุษย์และสังคม ของ **ปิยะพร มุ่งวัฒนา** โจทย์สำคัญของบทความคือ การเตรียมพร้อมทางเศรษฐกิจเพื่อเข้าสู่สังคมสูงอายุของแรงงานนอกระบบ ปิยะพรสรุปให้เห็นภาพว่า แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ขาดความพร้อมทางเศรษฐกิจในการรองรับกับสถานการณ์สูงอายุของตนเองในอนาคต โดยปัจจัยมีเกื้อหนุน คือ ระดับการศึกษา การทำงาน ฐานะทางการเงิน สวัสดิการ ทูทางสังคม รวมไปถึงความรู้ทางการเงิน (financial literacy) ที่จำเป็น ในขณะที่จำนวนบุตรกลายเป็นปัจจัยที่มีผลทางลบ ประเด็นดังกล่าว ถือเป็นความท้าทายที่สำคัญว่า ในขณะที่สังคมกำลังก้าวสู่สังคมสูงอายุ ประชากรในวัยแรงงานลดลง แต่ครอบครัวที่มีบุตรหลายคนกลับไม่สามารถเตรียมความพร้อมทางเศรษฐกิจได้เท่ากับครอบครัวที่มีบุตรน้อยกว่า ซึ่งถือเป็นความท้าทายที่สำคัญของการวางนโยบายประชากรในอนาคต ดังนั้น การเตรียมความพร้อมเข้าสู่สังคมสูงอายุ จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม การวางแผนครอบครัวและการเรียนรู้ทางการเงินไปพร้อมกันด้วย

บทความสุดท้าย เป็นบทความจากวิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ ของ **เกวลี เพชรศรีชาติ** เรื่อง **ความไม่เท่าเทียมของนโยบายการพัฒนาเมืองในภูมิภาค กรณีเมืองสงขลาและเมืองสตูล** เป็นบทความที่น่าสนใจอีกบทความหนึ่ง เนื่องจากที่ผ่านมา เรามักจะมีความเชื่อว่าเมืองขนาดเล็กมักจะได้รับ ความสนใจในการพัฒนาน้อยกว่าเมืองขนาดใหญ่ จากบทความ เกวลี ได้เปรียบเทียบจากกรณีศึกษาการพัฒนาเมืองที่มีทำเลที่ตั้งคล้ายคลึงกัน 2 เมือง ได้แก่ เมืองสงขลาและเมืองสตูล โดยรวบรวมและเปรียบเทียบให้เห็นถึงการลงทุนของรัฐบาลส่วนกลางและท้องถิ่นผ่านโครงการพัฒนาที่ดำเนินการในเมืองทั้ง 2 แห่งในช่วง 20 ปี รวมไปถึงผลลัพธ์จากการพัฒนาในช่วงดังกล่าว และสรุปให้เห็นว่า นโยบายการพัฒนาจากส่วนกลางที่ให้ความสำคัญกับเมืองใหญ่ที่มีความได้เปรียบอยู่แล้ว อย่าง

สงขลามากกว่าสตูล ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการพัฒนาระหว่างสองเมืองดังกล่าว ข้อค้นพบดังกล่าว ทำลายมายาคติที่ว่าการลงทุนในเมืองใหญ่จะสามารถกระจายความเจริญไปสู่พื้นที่ใกล้เคียงได้ ข้อค้นพบดังกล่าว อาจจะไม่ต่างจากผลการศึกษาเดิมๆ ที่เคยมีมา แต่ความพยายามในการเลือกข้อมูลเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาก็ถือเป็นความริเริ่มที่น่าสนใจ

ส่วนสุดท้ายของเล่ม เป็นบทปริทัศน์หนังสือเรื่อง **Thank You for Being Late** หรือ**ขอบคุณที่มาสาย** หนังสือชื่อดังแห่งยุคสมัย ของ Thomas L. Friedman โดย**พรชัย บุญบวรรัตนกุล** สรุปให้เห็นความรวดเร็วในการพัฒนาเทคโนโลยี จาก Apple, Google, Android จนถึงคลาวด์คอมพิวเตอร์ big data เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ ระบบเงินดิจิทัล บิทคอยน์ (bitcoin) ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แน่นนอนว่า หากอ่านเผินๆ เรื่องราวเหล่านี้จะไม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานาและสังคมเกษตรกรรมอันเป็นหัวข้อหลักของวารสารฉบับนี้ แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไป เราน่าจะเข้าใจตรงกันว่า ความปั่นป่วน (disruption) ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกใบนี้ ย่อมมีผลกับการเปลี่ยนแปลงกับสังคมในทุกระดับ สังคมเกษตรกรรมและสังคมชานาอย่าอ้อมไม่ไข้อยกเว้น การทำความเข้าใจประเด็นเหล่านี้จึงมีความสำคัญไม่น้อยต่อการตอบคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมในอนาคต

หากผู้อ่านพลิกอ่านบทความจนจบเล่ม อาจจะรู้สึกได้ว่า ถึงที่สุดแล้ว บทความในเล่มอาจไม่สามารถตอบคำถามว่าด้วยการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเกษตรกรรมไทยได้อย่างสมบูรณ์ แต่ถือเป็นการเริ่มต้นให้ประชาคมวิชาการไทยหวนกลับมาตั้งคำถามใหม่ๆ เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของสังคมเกษตรกรรมไทยในอนาคต

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

พฤกษ์ เถาถวิล. (2557). **พืชเศรษฐกิจในอีสานกับคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม.** (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก <https://prachatai.com/journal/2013/04/46329> (วันที่เข้าถึง 30 เมษายน 2561).

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). **ลืมนตาอำปาก จาก "ชาวนา" สู่อำนาจ "ผู้ประกอบการ".** กรุงเทพฯ: มติชน.

ภาษาอังกฤษ

Akram-Lodhi, A., & Kay, C. (2009). The Agrarian Question: Peasants and Rural Change. In A. Akram-Lodhi, & C. e. Kay, **Peasants and Globalization: Political economy, Rural transformation and the Agrarian Question** (pp. 3-34). Abingdon, Oxon: Routhledge.

Kautsky, K. (1988). **The Agrarian Question.** (P. Burgess, Trans.) Winchester: Zwan Publication.

